

NASILJE NA INTERNETU

Kako zaštititi djecu

Str. 4 i 10

PREDŠKOLSKI
ODGOJ

Matematika je za djecu prirodni izazov

Str. 5

POLUGODIŠNJI REZULTATI SREDNJOŠKOLACA

"Izgubljeni" cijeli razredi

Str. 8

Školske novine

Broj 9 (2749) • Godina LXI.
Zagreb, 2. ožujka 2010.

TJEDNIK ZA ODGOJ I OBRAZOVANJE

60 godina
školskih
novina

ISSN 0037 - 6531
UDK 37 (05)"530.1"

TEMA BROJA: LIKOVNA KULTURA

U početku bijaše slika i zauvijek - slika!

Razumijevanje vizualnih medija i vizualnih sadržaja od sve je veće važnosti u suvremenom društvu, pa se stoga posebna pozornost usmjerava upravo na problem likovne kulture u osnovnom, tj. obveznom obrazovanju jer ono treba osigurati svakom građaninu osnovne kompetencije za kvalitetan život. No likovnjaci su upalili alarmno svjetlo: nastava likovne kulture u školi gurnuta je na opasnu nizbrdnicu...

Stranice 13 – 18

U ovom broju za Školske novine pišu i govore Đurđa Adlešič, Vladimir Halusek, Josip Markovac, Vinko Bajrović, Marina Alerić, Ivana Kardo, Nataša Ljubić Klemše, Mirjan Tomašević Dančević, Ana Novoselac, Mirko Petrić, Hrvoje Njirić, Klaudio Štefančić, Miroslav Huzjak, Marija Lugiarić

U početku bijaše slika i zauvijek - slika!

Razumijevanje vizualnih medija i vizualnih sadržaja od sve je veće važnosti u suvremenom društvu, pa se stoga posebna pozornost usmjerava upravo na problem likovne kulture u osnovnom, tj. obveznom obrazovanju jer ono treba osigurati svakom građaninu osnovne kompetencije za kvalitetan život. No likovnjaci su upalili alarmno svjetlo: nastava likovne kulture u školi gurnuta je na opasnu nizbrdicu...

**Pripremili Ivan Rodić
i Branko Nad**
u suradnji s **Jelenom Bračun**

Prije dvadesetak i više godina pokojni Radovan Ivančević u razgovoru za Školske novine - a tema je bila, što bi drugo, likovna kultura i likovno obrazovanje i njegov osobni doprinos razvoju likovnog opismenjavanja u Hrvatskoj (sjetimo se samo njegovih fenomenalnih i svakome razumljivih analiza umjetničkih djela u brojnim obrazovnim tv-emisijama) - rekao je kako je u početku

čovječanstva, u trenutku kada je prvi čovjek, na ondašnjoj razini svijesti, pokušavajući izreći svoje osjećaje i svoje spoznaje izrekao to najprije - slikom. Takav smo i naslov dali razgovoru s pokojnim profesorom Ivančevićem - *U početku bijaše slika* - i toga se naslova sjetio netko na javnoj tribini *Vizualno pismeno društvo* koja je u organizaciji Udruge za promicanje vizualne kulture OPA, održana u srijedu, 24. veljače, u Hrvatskom društvu likovnih umjetnika na Trgu žrtava fašizma, u Zagrebu, na kojoj se analiziralo i problematiziralo stanje likovne

kulture i vizualne pismenosti u Hrvatskoj, poglavito kroz prizmu odgoja i obrazovanja u kojemu je likovna kultura dospjela u svojevrstu slijepu ulicu, prepuštena tek entuzijazmu učitelja likovne kulture koji su i do sada bili glavni *začinjavci* likovne i općenito vizualne pismenosti među mladima.

U početku doista bijaše slika, a tome ovdje dodajemo: i zauvijek slika!

Razumijevanje vizualnih medija i vizualnih sadržaja, naime, od sve je veće važnosti u suvremenom društvu, pa se stoga posebna pozornost

usmjerava upravo na problem likovne kulture u osnovnom, tj. obveznom obrazovanju jer ono treba osigurati svakom građaninu osnovne kompetencije za kvalitetan život.

Vođena tom idejom Udruga za promicanje vizualne kulture OPA, u suradnji s brojnim drugim likovnim udrugama, i uz podršku brojnih likovnjaka, od učitelja likovne kulture u školama do profesionalnih umjetnika pokrenuli su nekoliko akcija s ciljem da upozore na vrlo opasnu nizbrdicu kojom je,

Nastavak na 14. stranici

Nastavak sa 13. stranice

ne svojom voljom, krenula ponajprije likovna kultura u školi, a onda i općenito vizualna pismenost u društvu.

Likovnjaci su već nekoliko puta do sada, putem Udruge OPA kao i putem drugih udruga upozoravali Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa na dugoročne posljedice takve obrazovne politike. No, takvo "dopisivanje", kažu, nije urodilo plodom pa su o tim problemima odlučili progovoriti u javnosti nastojeći da u raspravi sudjeluje šira struka, jer to, po njihovu mišljenju, nisu pitanja koja se tiču samo obrazovnih institucija. Društvo u cjelini i njegov obrazovni sustav uvijek se međusobno zrcale. U tom smislu jesenas je, u suradnji s dizajnerima, bila organizirana akcija POGLE'Dizajn (o kojoj se može više saznati na web stranici: www.opa.hr).

Organizirano je također i potpisivanje peticije za povećanje satnice likovne kulture, koju je potpisalo više od 3000 građana, zadržavanje uporabe udžbenika na nastavi likovne kulture kao i za promjenu naziva ovog nastavnog predmeta u Vizualna kultura.

U sklopu tih aktivnosti upriličena je i javna tribina *Vizualno pismeno društvo* na kojoj su likovnjaci pokušali osvijetliti problem likovne kulture s nekoliko aspekata.

Šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća čitava je struka sudjelovala u izradi sadržajnog programa "likovnog odgoja", onog što se danas zove likovna kultura, objasnila je Gordana Košćec iz Udruge OPA. Temelji koji su tada postavljeni postoje još i danas u nastavnim planu i programu, iako se vrijeme mijenjalo, a mijenjao se i školski sustav.

Najveća promjena koja se dogodila bilo je sredinom 90-tih

O JEDNOJ ZANIMLJIVOJ INICIJATIVI UČITELJA LIKOVNE KULTURE GRADA ZAGREBA

Likovno istraživanje kulturne baštine

Piše **Mirjana Tomašević Dančević**

viša savjetnica za likovnu kulturu i likovnu umjetnost
predsjednica Hrvatskog vijeća
InSEA-e

Projekt Otvaramo prozore i vrata našega grada - Likovno istraživanje kulturne baštine s učenicima, koji se odvijao u Zagrebu tijekom prošle godine, poslužio je kao ogledni primjer usmjeravanja pozornosti javnosti na odgojno-obrazovne mogućnosti Likovne kulture

Projekt *Otvaramo prozore i vrata našega grada* bio je prvi u nizu planiranih projekata učitelja likovne kulture Grada Zagreba. Nositelji Projekta bili su učitelji pet osnovnih škola i Hrvatsko vijeće Međunarodnog društva za obrazovanje putem umjetnosti - InSEA (HRV-InSEA). Sredstva za nabavu likovnih materijala i realizaciju prve faze Projekta, u 2008., dodijelio je Gradski ured za obrazovanje, kulturu i šport. Prvotno je bilo planirano uključiti 36 škola, zagrebačkih, a potom i onih iz drugih gradova, no to se zbog nedostatka sredstava ovaj put nije ostvarilo.

Glavni je cilj Projekta bio senzibilizirati učenike i širu javnost za kulturnu baštinu svoga grada i komunikaciju putem umjetnosti te za važnost dječjeg stvaralaštva u izvanastavnim i izvanškolskim aktivnostima kao alternative neprihvatljivom ponašanju mladih.

U potrazi za kvalitetnim slobodnim vremenom

Ostali su ciljevi omogućiti učenicima da uče o kulturi i povijesti kroz vlastito iskustvo umjetničkog istraživanja, osigurati individualni pristup svakom djetetu uključenom u projekt, omogućiti učenicima druženje u estetski ugodnom okruženju, razvijati samopouzdanje i stvaralaštvo učenika, zainteresirati javnost za ciljeve projekta putem zornih vizualnih obavijesti, provoditi aktivnosti u javnom okruženju i organizirati izložbe u javnom prostoru te sveukupno ukazati na važnost poticanja likovnog izražavanja kod svih učenika.

Osnovni su razlozi za pokretanje Projekta mali broj besplatnih kvalitetnih aktivnosti za učenike u njihovo slobodno vrijeme

(posebno za one s posebnim potrebama i one darovite za likovno stvaralaštvo), koje bi mogle osigurati individualan rad s djecom te služiti kao prevencija neprihvatljivog ponašanja, nedovoljan broj aktivnosti vezanih uz druženje i igru u redovnoj nastavi, nepostojanje izborne nastave likovne kulture - koja bi barem djelomično mogla nadomjestiti nedostatan broj sati u redovnoj nastavi - i, na prvom mjestu, nedovoljna zastupljenost umjetničke, odnosno stvaralačke nastave. Važni su razlozi također svijest učitelja o nedostatku poznavanje svog okruženja kod učenika, posebno kulturne baštine u svom gradu ili mjestu sta-

Škole uključene u Projekt

Sudionici prve faze Projekta bili su učenici od petog do osmog razreda i učitelji sljedećih zagrebačkih osnovnih škola: OŠ S. S. Kranjčevića (učiteljica likovne kulture Tatjana Kovačić, učiteljica savjetnica), OŠ Ivana Gundulića (učitelj likovne kulture Damir Aljinović), OŠ A. G. Matoša (Ana Novoselac, učiteljica savjetnica), OŠ Stenjevec (Vladimira Bošnjak) i OŠ Trnsko (Milena Matijević Medvešek).

Što je sve napravljeno?

Premda podosta smanjene u opsegu zbog razloga spomenutih u tekstu, ostvarene su sljedeće aktivnosti:

- obilaženje gradskih prostora, skiciranje, fotografiranje, crtanje i slikanje odabranih prozora, potom i vrata, kao izvanastavne aktivnosti tijekom prosinca 2008.
- prva, najavna izložba po školama sudionicama projekta "Otvoren je prvi prozor"
- izložba likovnih radova u prostoru Kazališta Trešnjava u Zagrebu
- druga izložba, u Galeriji Modulor u Centru za kulturu Trešnjevka od 17. ožujka do 4. travnja 2009. godine, u sklopu međunarodnog programa "Arhitektura i djeca", odnosno 3. Međunarodnog simpozija "Hura arhitektura" u organizaciji Hrvatske komore arhitekata i inženjera u graditeljstvu (HKAIG)
- završna izložba i radionica na otvorenom, na Trgu maršala Tita, ispred Hrvatskoga narodnoga kazališta 16. svibnja 2009.
- projekt je predstavljen na stručnom skupu voditelja županijskih stručnih vijeća Grada Zagreba, održanom 9. lipnja 2009.
- izrada kataloga Projekta i njegovo predstavljanje na nekoliko stručnih skupova
- cjelokupno predstavljanje Projekta na internetskim stranicama, hrvatskoj www.hrv-insea.hr i međunarodnoj www.insea.europe.ufg.ac.at (countries/Croatia).

(točnije 1997. godine kada je tadašnja ministrica Ljilja Vokić satnicu likovne kulture smanjila za pola, op.a.) i ostavljen nam je samo jedan sat likovnog tjedno. Time i sadržaj postaje besmislen, budući da je za isti program ostavljeno duplo manje vremena rada s učenicima.

U procesu smo pristupanja Europskom uniji i prilagodbi zakonodavstva, iako iskustva pokazuju da su te prilagodbe također birokratske, a zapravo nitko nije sjeo i razmislio što to želimo učiti da bi bili bliže standardu zemalja kojima težimo. Svi se divimo švedskom dizajnu, ali oni imaju ogromnu zastupljenosti likovne kulture i dizajna u školskom programu.

Godinama se formalnim putem upozorava MZOŠ na sve probleme koji su nastali smanjenjem satnice i općim zanemarivanjem ovog područja u obrazovanju. Od MZOŠ nikad nismo dobili nikakve reakcije,

čak je jednom ministar kulture Božo Biškupić pisao o važnosti likovnosti, ali je čak i na to resorno ministarstva ostalo gluho.

Nadležno ministarstvo u biti uopće nema viziju kakvo obrazovanje želi i kakvo nam treba. Dokaz tome je što se godinama odgađa donošenje nacionalnog kurikulumu, koji je temeljni dokument iz kojeg bi trebali izlaziti svi ostali dokumenti, prvenstveno predmetni kurikulumi. U javnosti pak ne postoji svijest da obrazovanje za kulturno-umjetnička područja ujedno znači obrazovanje za produktivno i konkurentno društvo. Važno je imati na umu da je cilj obrazovanja stvaranje nekih kompetencija, u čemu likovna kultura pokriva jako veliko područje - upoznavanje vizualnog jezika, likovne umjetnosti, dotiče se primjenjenih umjetnosti, dizajna, vizualne komunikacije, urbanizma, arhitekture, film itd.

Likovna kultura je zapravo jedan od rijetkih školskih predmeta gdje se kroz praktični rad razvijaju neke sposobnosti koje su nam danas bitne za opstanak.

Namjerno smo se koncentrirali na likovno obrazovanje u osnovnoškolskom sustavu, jer je on obvezan i svima dostupan, gdje se stvaraju temeljna znanja, spoznaje i vrijednosni sustav za svakog pojedinca ponaosob.

“Što učimo” nije pitanje koje se tiče samo obrazovnih institucija jer se društvo u cjelini i njegov obrazovni sistem uvijek međusobno zrcale.

Sociolog Mirko Petrić, sa Sveučilišta u Zadru, u svom je izlaganju argumentirao dvije teze: prvo, funkcionalno obrazovanje, koje je trenutno prisutno u našim školama, zapravo je disfunkcionalno, jer se zasniva na premisama 19. st. i

Nastavak na 17. stranici

novanja te o nedostatno aktivnoj povezanosti učenika, učitelja, škola i lokalne zajednice.

Pritom se željelo aktivno ukazati na potrebu zadovoljenja barem nekih od davno prepoznatih potreba djece, odnosno učenika osnovne škole: osiguravanje više slobodnih aktivnosti umjetničko-stvaralačkog tipa, više individualnog rada s njima, više prilike za druženje i izmjenjivanje iskustava s vršnjacima, potrebe za estetski ugodnim okruženjem (čak i kad su toga nesvjesni), potrebe za stvaranjem i individualnim izrazom te potrebe za uvažavanjem njihove osobnosti i njihova iskaza o svijetu o kojem žive, što je posebno izraženo kod djece s posebnim potrebama.

Probuđen interes javnosti

Neke od planiranih aktivnosti, prijavljenih na natječaj za financiranje projekata, bile su: istraživanje i slikanje elemenata arhitekture, s naglaskom na vrata i prozore, kao kulturne baštine svoje četvrti, odnosno grada; organiziranje pokretne likovne izložbe na trgovima ili po ulicama; animiranje medija za probleme likovnog obrazovanja; skretanje pažnje javnosti na vrijednosti likovnog obrazovanja, na bavljenje umjetnošću u slobodno vrijeme i na kulturnu baštinu itd.

Čini se da je ostvareni dio Projekta potaknuo zainteresiranost dijela javnosti, stručnih institucija i učitelja te je potaknuo pokretanje daljnjih akcija učitelja likovne kulture, kao što je POGLE'Dizajn! novoosnovane Udruge za promicanje vizualne kulture OPA. Za sveobuhvatno skretanje pozornosti obrazovne i opće javnosti na važnost likovnog, odnosno vizualnog obrazovanja u odgoju učenika i mladih u današnjem vremenu turbulentnih promjena i sveopće vizualne (ne)kulture svaka će sljedeća akcija biti vrlo značajna.

APEL UDRUGE ZA PROMICANJE LIKOVNE KULTURE - OPA

Likovnoj kulturi dva sata tjedno

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa u sljedećih bi nekoliko godina trebalo prepoznati važnost vizualnog obrazovanja u osnovnoj i srednjoj školi te vratiti satnicu na dva sata tjedno u svih osam razreda

Često se govori o tome kako su učenici u našim školama preopterećeni. To je bio i jedan od argumenata zašto je 1997. satnica likovne kulture smanjena s dva na jedan sat tjedno. Ipak, priča o preopterećenosti postoji i dalje pa se postavlja pitanje je li problem u broju sati tjedno ili količini sadržaja koja treba svladati u istom tjednu.

Likovna struka, kako metodičari tako i praktičari, godinama upozoravaju na ovaj problem.

Kada bismo učenike pitali što ih opterećuje odgovor svakako ne bi bio da je to jedan sat likovne kulture, tj. jedan sat crtanja, slikanja i oblikovanja, sat u kojem imaju mogućnost izražavati se i stvarati. I

što je još važnije, likovna (vizualna) kultura podrazumijeva cjelovito učenje i uključuje istraživanje niza različitih područja, od prirode i društva do informatike. Na nastavi likovne kulture razvija se: sposobnost opažanja, logičko i divergentno mišljenje, stvaralačko mišljenje, estetski kriteriji, inovativnost, kreativnost, fina motorika i dr. Sve su to sposobnosti koje će učenicima pomoći u svladavanju drugih nastavnih predmeta. Likovna kultura ne opterećuje učenike već ih priprema za život. Na nastavi likovne kulture gleda se, istražuje dodir, crta, slika, modelira, rastavlja na dijelove i sastavlja u cjelinu, uspoređuje, izrađuje skice i studije, uči planirati i razumijevati proces, upoznaje materijale... Na nastavi likovne (vizualne) kulture uistinu se uči - kroz iskustvo i bez napora.

Likovna kultura je 2007. prvi puta dobila i obvezne udžbenike, no novim Zakonom o udžbenicima predviđeno je njihovo uklanjanje. To pokazuje da Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa još ne razumije da likovna kultura nije mali, nevažni predmet koji služi za podizanje prosjeka ocjena, nego važan predmet koji opismenjuje učenike, jednako kao hrvatski jezik i matematika. Važno je zamijetiti da se iste nakane naziru i u srednjoškolskom obrazovanju, gdje se razmišlja o ukidanju likovne umjetnosti kao obaveznog predmeta u gimnazijama.

Nadamo se da će javne akcije podići svijest o potrebi veće satnice likovnog/vizualnog obrazovanja u školama, ali i za drugačijim programom koji će uključivati i dizajn, arhitekturu, vizualnu komunikaciju i nove medije.

MZOŠ bi u sljedećih nekoliko godina trebao prepoznati važnost vizualnog obrazovanja u osnovnoj i srednjoj školi te vratiti satnicu na dva sata tjedno u svih osam razreda. To bi značilo povećanje ukupne učeničke tjedne satnice od samo jedan sat. U praksi bi to značilo *rasterećenje učenika* koji ne bi bili pod pritiskom da se brzo završe svoje likovne radove te bi se otvorila mogućnosti korelacijske projektne nastave koja bi olakšala svladavanje programa drugih predmeta; stvorio bi se *radni kontinuitet* (sada se često nastava odvija svaka dva tjedna) i omogućilo *dopunjavanje programa suvremenim sadržajima*.

Likovna kultura u europskim školama

Hrvatska je sa satnicom od *samo jednog sata likovne kulture tjedno* zemlja s najmanjom satnicom u Europi. Sve ostale europske zemlje imaju veći ukupan broj sati. U nekim se zemljama satnica smanjuje u višim razredima (Slovenija, Slovačka, Turska s dva sata tjedno na jedan u zadnja dva razreda OŠ), što je ipak prihvatljivije nego imati smanjenu satnicu tijekom cijelog obrazovanja.

Zemlje istočne i jugoistočne Europe (Češka, Poljska, Cipar, Turska, Slovenija) imaju satnicu malo veću od Hrvatske (prosječno dva sata tjedno). U Grčkoj, Francuskoj, Mađarskoj, Belgiji i Španjolskoj satnica je prosječno tri sata tjedno. Zemlje sjeverne Europe - Danska (umjetnost i obrt: prosječno tri sata tjedno), Finska (umjetnost i obrt: više od osam sati tjedno), Norveška (umjetnost i obrt: između četiri i 12 sati tjedno) i Švedska (umjetnost i obrt: 14 sati tjedno) - često se spominju kao društva kojima trebamo stremiti zbog stabilnoga gospodarstva i socijalne brige za građane. Te zemlje, osim predmeta umjetnosti, imaju i dodatne predmete vezane uz dizajn i obrt. Posve je logično da upravo te zemlje velik dio gospodarstva razvijaju pomoću dizajna kao komparativne prednosti, jer njihovi su građani kvalitetno obrazovani ne samo za stvaranje već i za konzumiranje kvalitetno oblikovanih predmeta i umjetnosti.

Nastavak sa 15. stranice

LIKOVNI ODGOJ - LIKOVNA KULTURA - VIZUALNE UMJETNOSTI

Kome ostavljamo bogatu kulturnu baštinu?

Piše Ana Novoselac

prof. likovne kulture, OŠ A. G. Matoša, Zagreb

Tradicija likovnog odgoja i obrazovanja u hrvatskim školama duga je već 223 godine. Kraljevskom odredbom 1786. godine likovna aktivnost postala je obaveznim dijelom opće naobrazbe u obrtničkim zanimanjima, a crtače škole osnivaju se u Zagrebu, Rijeci i Osijeku. Malo je europskih zemalja koje se mogu pohvaliti tako dugim nasljeđem. U većem je dijelu Europe crtanje postalo službenim nastavnim predmetom tek sredinom 19. stoljeća.

Dugi se niz godina nastava likovnog odgoja održavala dva sata tjedno, s naglaskom na odgojni i obrazovni dio. Velik dio nastave održavao se na terenu, u trgovima i na ulicama, u prirodi ili muzejima i galerijama. Učitelji su imali dovoljno vremena za razvijanje socijalnih vještina učenika, kulture rada i ponašanja. U školama su se postavljale i čuvala zavi-

Dok se u Europi i Americi umjetnost sve više uvodi u škole, jer se odgojno-obrazovne zadatke ovakvim putem lakše ostvaruju, u našoj se zemlji likovna kultura reducira i izbacuje. Posljedice su već sada nesagledive

čajne zbirke predmeta tradicijske kulture i baštine, a svake su godine održavane izložbe učeničkih radova.

Estetsko uređenje škole i njezina okoliša bilo je iznimno važno, kao i uloga učitelja likovne kulture. Ako danas usporedimo status ovoga nastavnog predmeta u našem školskom sustavu s onim u europskim zemljama, gdje je još

zastupljen s minimalno dva sata tjedno tijekom cijelog obveznog školovanja, Hrvatska zauzima dno ljestvice.

Likovna kultura integrira različite nastavne sadržaje, a u svakodnevnom životu učenika potvrđuje svoju ulogu u poticanju i organiziranju interdisciplinarnoga pristupa odgoju i obrazovanju. I dok se u Europi i Americi umjetnost sve više uvodi u škole, jer se zadatke ovakvim putem lakše ostvaruju, u našoj se zemlji reducira i izbacuje. Posljedice su već sada nesagledive, a bogata hrvatska kulturna tradicija i baština ostaje u nasljeđe kulturno needuciranim generacijama koje nisu oblikovale svoj kulturni i nacionalni identitet. I dok europska zajednica štiti svoje kulturološko nasljeđe, mi sami

sebi brišemo stoljetne slojeve nacionalnog identiteta.

Nastava likovne kulture, danas proširena na vizualne umjetnosti i medije, omogućuje novi vid komunikacije, razvija osjećaje i kriterije za estetsko i likovno procjenjivanje i vrjednovanje kao i čuvanje tradicionalnih kulturnih vrijednosti za novi odnos prema svijetu.

Vizualna pismenost je nužnost kao komunikacijska potreba u suvremenim multietičkim i multikulturalnim društvima, u kojima će čitanje znaka i slike, prepoznavanje i razumijevanje njihova značenja predstavljati obrazovni standard. Vizualne umjetnosti su nezamjenjive u svjesnom otkrivanju strukturalnih vrijednosti u prirodi, znanosti i umjetnosti, organizaciji životnog i radnog prostora, kao povezanoj cjelini u smislu razvijanja materijalne i duhovne kulture.

Djeca u dobi obaveznoga školovanja imaju potrebu i želju za istraživanjem prostora i materijala, pa ovu spontanost percepcije i kreacije, kao temelja za razvijanje auto-

mnosti i individualnosti, treba uvažavati. To je razlog i zašto vizualne umjetnosti moraju postati osnova za svako dobro i kvalitetno obrazovanje. One povećavaju sposobnost kritičkog promatranja i stvaralaštva, usavršavaju vještine izražavanja vlastitih ideja, koncepta, tehnologije i dizajna, marketinške strategije, pomažu u organiziranju životnog i radnog prostora, i imaju sve odgovore na zahtjeve vremena.

Zato je neophodno, u okviru predmetnoga kurikuluma, sustavno i organizirano analizirati i osuvremeniti nastavni plan i program, poboljšati materijalne uvjete rada uvođenjem pedagoškog standarda i razmotriti sve mogućnosti povećanja satnice nastave vizualnih umjetnosti i dizajna.

A kada govorimo o važnosti predmeta, ne možemo zanemariti ni činjenicu da se veliki broj zanimanja i profesija služi likovnošću. Vizualne će medije učenici pravilno koristiti ukoliko na vrijeme osvijeste i usvoje vizualne, oblikovne i izražajne sustave likovnog jezika.

MIRKO PETRIĆ, SVEUČILIŠTE U ZADRU

Likovna kultura izmiče "tržišnim" argumentima

Prošlogodišnja peticija Udruge za promicanje vizualne kulture OPA navela je, po mom mišljenju, uvjerljive razloge zbog kojih bi satnicu trebalo - u najmanju ruku - vratiti na prethodno postojeće stanje (dva sata tjedno), a udžbenike svakako zadržati u nastavnim procesima. Ti se razlozi kreću u rasponu od općenite važnosti vizualne kulture za razumijevanje suvremenog svijeta do razvijanja kognitivnih sposobnosti i fine motorike. Kad je riječ o potrebi zadržavanja udžbenika likovne kulture osobito važnim smatram istaknuti navod iz peticije prema kojemu su velikom broju učenika i učenica reprodukcije u udžbenicima jedina mogućnost sustavnog susreta s umjetničkim djelima kritički i povijesno ovjerene kvalitete.

Smatram u osnovi pozitivnom zamisao da se predmet likovne kulture preimenuje u vizualnu kulturu, a time dijelom i promijeni, odnosno proširi njegov obuhvat. Naime, iako su brojni elementi onoga što bi trebalo obrađivati u predmetu "vizualna kultura" već zastupljeni u sadržajima današnje likovne kulture, novim nazivom naglasila bi se važnost upravo tih elemenata.

Valja objasniti i čime se ovakav prijedlog može opravdati. Tradicionalna se zamisao likovne kulture zasnivala u velikoj mjeri na poticanju samostalnoga likovnog izra-

Današnje je društvo upravo opsjednuto imperativom gospodarske učinkovitosti i racionaliziranja. U tom svjetlu, argument o preopterećenosti kao razlogu smanjivanja satnice ili ukidanja udžbenika likovne kulture jednostavno ne stoji

žavanja učenika te upoznavanju klasičnih ili od struke ovjerenih likovnih djela. Ovakva je zamisao, naravno, i dalje važna i svakako ima svoje mjesto u cjelini školovanja na razini osnovnog školstva. Štoviše, smatram da bi - osobito u kreativnoj komponenti samostalnoga likovnog izraza - trebala biti zastupljena i u srednjoškolskoj nastavi.

Pismenost koju zahtijeva snalaženje u današnjem društvu, međutim, nadilazi okvir samostalnoga likovnog izražavanja i prepoznavanja kvalitete odabranih radova iz područja likovne umjetnosti. Potrebne su višestruke pismenosti koje omogućuju društveno i kulturno pozicioniranje pojedinih pojava na temelju njihovih - semiotički rečeno - vizualnih znakov-

nih vozila. Uz vizualnu pismenost, potrebna je i sve veća medijska pismenost.

Predlošci iz područja arhitekture, grafičkog, industrijskog ili modnog dizajna su, naravno, već našli svoje mjesto u nastavi likovne kulture, no danas je - čini mi se - potrebna nova kompleksnost pri njihovoj interpretaciji. Potrebno je promatrati ih u cjelini društvene zbilje i s obzirom na povećanu važnost različitih komunikacijskih protokola pomoću kojih se o njoj sporazumijevamo. Uz takvu aktivnost, prvenstveno verbalne naravi, satovi vizualne kulture trebali bi, smatram, uključivati i mogućnost da se učenici okušaju u elementima konceptualne i oblikovne prakse karakteristične za područja arhitekture ili dizajna. Neki poduzetniji nastavnici/e samoinicijativno uvode elemente takve prakse u nastavu likovne kulture.

Današnje je društvo upravo opsjednuto imperativom gospodarske učinkovitosti i racionaliziranja. U tom svjetlu, argument o preopterećenosti kao razlogu smanjivanja satnice ili ukidanja udžbenika likovne kulture jednostavno ne stoji. Riječ je, naime, o jednom od predmeta, ma kako to nekome čudno zvučalo (nažalost najčešće ekonomistima), presudnih za razvoj sposobnosti održavanja sadašnjih i budućih generacija

učenika na tržištu.

Je li bilo produktivno i racionalno - s obzirom na ovaj, "tržišni" argument - smanjiti satnicu predmeta koji, kao što peticija OPA ispravno kaže, razvija "sposobnost opažanja, logičko i divergentno mišljenje, stvaralačko mišljenje, estetske kriterije, inovativnost, kreativnost, finu motoriku", koji nadalje "potiče samostalnost i jača osjećaj samopouzdanja", a isto tako "podrazumijeva cjelovito učenje i uključuje istraživanje niza različitih područja, od prirode i društva do informatike"? Odgovor na takvo pitanje mora biti niječan, a reakcija na njega bi, smatram, trebala zahtijevati ne samo povratak prethodne satnice predmeta, nego i povećanje broja sati u odnosu na prethodno stanje.

U uključivanju u procese koji se odvijaju u postindustrijski moderniziranim zemljama Europske unije može znatno pomoći nastava predmeta poput vizualne kulture, onakvog kakav je opisan u peticiji Udruge za promicanje vizualne kulture. Taj se predmet može i potrebno ga je proširiti novim elementima i novim pristupom pojedinim sadržajima, no da bi se to moglo učiniti potrebno ga je najprije imati u školskom programu - u opsegu koji jamči da će uspješno razvijati vještine i sposobnosti toliko potrebne u novom društvenom kontekstu.

Hrvoje Njirić

drugo, trenutna loša pozicija likovne kulture u osnovnim školama dugoročno je izrazito loša za budućnost hrvatskog društva.

Prof. Petrić smatra da je potrebno promisliti i tome kako neprestano usavršavati prirodu i opseg sadržaja koje u okviru predmeta likovne kulture valja podučavati. Potrebno je obogaćenje i novi fokus dijela njegovih sadržaja, koji bi sa sobom donijelo preimenovanje u „vizualnu kulturu“, valjalo bi u njega eksplicitnije uvesti i društvene sadržaje, odnosno eksplicitnije naglasiti vezu vizualnih i društvenih pojava u današnjem društvu.

Sociologinja Inga Tomić-Kolu-

drović još je početkom devedesetih ustvrdila da se u hrvatskom društvu paralelno odvijaju „dvije modernizacije“ i supostojе njihovi rezultati. Ako je „druga modernost“ i za nju karakteristični trendovi u protekla dva desetljeća bila u opadanju, jer ju je zamjenjivala najprije ratna i poratna politička autoritarnost, a potom u dvadeset i prvom stoljeću i korporacijski pritisak sličnog predznaka, ovo ne znači da neće doći do postupnog uključivanja u procese koji se odvijaju u postindustrijski moderniziranim zemljama Unije.

Arhitekt Hrvoje Njirić s arhitektonskog, ali i didaktičkog stajališta analizirao je trenutne

Klaudijo Štefančić

probleme i ponudio načine na koji bi se arhitektura mogla uklopiti u odgoji i obrazovanje od predškolske razine do kraja srednje škole. Primijetio je potrebu za sveobuhvatnim podizanjem kulturne svijesti društva, a ključnu ulogu u tome ima vizualna kultura. Prof. Njirić zalaže se za veću zastupljenost sadržaja s područja arhitekture i urbanizma u nastavnom planu i programu, jer je i najveći dio svjetske kulturne baštine očuvan upravo putem arhitektonskih spomenika. Ujedno, arhitektura nije samo važna za razumijevanje povijesti, već je ona prisutna u svakodnevnom životu kroz kulturu građenja.

Arhitektura govori o civilizacijskim dosezima društva. On smatra da bi se položaj likovne kulture mogao promijeniti i uvođenjem završnih ispita (mature) iz vizualne kulture, zatim kroz aktivnu ulogu muzejsko-galerijskih institucija, istraživanjem uzroka razlika u vizualnom obrazovanju u pojedinim sredinama te korigiranjem odnosa vizualnih područja unutar programa (slikarstvo (plošni mediji) 40 posto, skulptura 15 posto, novi mediji 10 posto, arhitektura i urbanizam 20 posto, dizajn 15 posto). U predškolskom odgoju trebalo bi primjenjivati metode praktičnog rada, u osnovnoj školi kombinirati

više praktičnog rada s osnovnim teoretskim postavkama u višim razredima, a u srednjoj školi zadržati praktični rad s pojačanom teoretskom podlogom. Prijedlog prof. Njirića je da se osnuje radna skupina koja bi bila neovisna od Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa, ali bi ministarstvu predložila promjene plana i programa.

Teoretičar umjetnosti Klaudijo Štefančić konstatirao je da trenutno znanje koje se stiče u osnovnoj školi nije dovoljno za razumijevanje suvremene umjetnosti. Plan i program završava na fizičkoj dimenziji umjetničkog djela (što je nasljeđe modernističke ideologije o kojoj je govorio i prof. Petrić). Masovno obrazovanje pokrenuto u 19. stoljeću imalo je za cilj osposobiti radnu snagu za potrebe ekonomije. Danas su se potrebe znatno promijenile, a pristup vizualnom obrazovanju ostao isti.

Metodičar likovne kulture Miroslav Huzjak, s Učiteljskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, konstatirao je da Ministarstvo već dulje vrijeme ne potiče dvosmjernu komunikaciju. On smatra da likovna kultura najviše pati zbog svog društvenog statusa. Škole obrazuju djecu za nepoznatu budućnost koja ih očekuje i za nepoznate i nove poslovne izazove. Zato ima smi-

Nastavak na 18. stranici

MIROSLAV HUZJAK, METODIČAR LIKOVNE KULTURE, UČITELJSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Nove vrste pismenosti

Nastavni je proces prožet golemom nepredvidljivošću o budućnosti društva za koje priprema sadašnje učenike. Ne znamo kako će svijet budućnosti izgledati, ali obrazujemo djecu za taj svijet. Razmišljajući o razvoju poslovnih i ljudskih resursa, možemo zaključiti kako je, ekonomski gledano, razvoj kreativnosti jednak važnosti razvoja pismenosti. Potrebno je povećati iskoristivost ljudskih sposobnosti i dar ljudske mašte.

Ken Robinson je ustvrdio kako svi obrazovni sustavi na svijetu imaju istu hijerarhiju predmeta: na vrhu su matematika i jezici, zatim društveni predmeti, a na dnu umjetnosti. Naglasak je na lijevoj polovici glave, pohvale i nagrade dobivaju reproduktivci, a ne stvaratelji. Obrazovni je sustav zasnovan na ideji o akademskim sposobnostima, odnosno o sposobnostima koji će biti potrebni u industrijalizacijskom radnom procesu. Međutim, novi je svijet donio preobrazbu rada. Internetski dizajner ili inženjer ne koristi isti pristup kao nekadašnji radnik u čeličani. Društvo je postalo vizualizirano.

Školski programi rijetko očekuju originalnost od učenika, ali predmet likovne kulture upravo to postavlja kao prvenstveni zahtjev. Uz obavezu različitosti od ostalih, nastava likovne kulture učeniku omogućuje istraživanje svijeta oko sebe i unutar sebe

Školski programi rijetko očekuju originalnost od učenika, ali predmet likovne kulture upravo to postavlja kao prvenstveni zahtjev

na razne načine. O svijetu razmišljamo na način na koji ga doživljavamo, a doživljavamo ga kroz sliku, zvuk, pokret, dodir... Misliti se može plesom, pjesmom, crtežom, a ne samo riječju. Mozak nije podijeljen na odjeljke, mi smo ga tako podijelili u procesu obrazovanja radi lakšeg shvaćanja. Kreativnost se iskazuje u interakciji različitih

načina "vidjenja" stvari. Nastava likovne kulture u sebi uključuje i vizualiziranje nevizualnih motiva, raznih osjetila i osjećaja, odnosno bavljenje učenika svojim unutarnjim svijetom.

Vizualne posebnosti suvremenog društva zahtijevaju i nove vrste pismenosti. Uz literarnu i informatičku pismenost, pojavila se potreba i za vizualnom pi-

smenošću. Moglo bi se reći da se radi o operabilnoj, komunikacijskoj upotrebi likovne pismenosti u svakodnevnicima. Vizualna pismenost označava sposobnost oblikovanja značenja na temelju slika, podrazumijeva način na koji se slike povezuju. Čine ju kulturalno konstruirane ideje, tumačenje socijalnog učinka poruke, koji je potrebno učiti - a niti jedan školski predmet osim likovne kulture ne pokriva ovo područje. Lingvističke informacije se primaju serijski, a vizualne informacije simultano, čime takva komunikacija postaje dominantna. Marketing poznaje i tehnike manipulacije slikom; na političkom plakatu nije važan samo smiješak osobe, već i retuširana fotografija lica koje time šalje neverbalne poruke.

Potrebno je osvijestiti kako prvo treba doživjeti osjetilnu senzaciju, tek zatim nastupa lingvistička i matematička obrada pojmova. Većinu ljudske komunikacije čini neverbalna komunikacija, čiji najveći dio čini upravo vizualnost. Stoga, vizualni jezik u sebi objedinjuje i

lingvistički jezik i matematiku, jer im osjetilno prethodi. Povijest ljudske kulture i zabilježene komunikacije započinje upravo slikom na zidu pećine.

Velik je obrazovni problem nekvalitetna likovnost u ostalim školskim predmetima. Likovno nekvalitetni udžbenici stvaraju pomutnju vizualnim porukama, kao i didaktički nespretno i neopravdano zadavanje ilustriranja učenicima, pogrešno shvaćenih kao međupredmetna korelacija. Upravo smještenost umjetnosti na hijerarhijsko dno nastavnog i društvenog vrjednovanja stvara atmosferu ignoriranja vizualnih pravila, prilikom zadiranja u područje likovnosti praktično svih školskih predmeta.

Konačno, društveni je problem i praksa netransparenčnosti nacionalne obrazovne strategije, u kojoj nepoznati članovi raznih odbora odlučuju o sudbini svijeta. Obrazovanje je područje od općeg interesa, zbog čega bi se trebalo tretirati poput javnih natječaja u kojima su poznati kriteriji kompetentnosti onih koji u njemu sudjeluju i koji ga kreiraju.

Huzjak je, među ostalim, rekao da je pogrešno smatrati da je likovni izgubio jedan sat zbog vjeronauka. Jer je Ljilja Vokić 1997. godine likovnom uzela 1 sat i dala ga hrvatskom jeziku, pod imenom "medijska kultura".

A za podizanje svijesti u javnosti o važnosti likovne kulture, predložio je da bi najefikasnije bilo dovesti Severinu na televiziju, pa neka kaže da joj je likovni bio najdraži predmet u školi. Haha...

Nastavak sa 17. stranice

slu ulagati u sadržaje koji potiču i razvijaju kreativnost. Likovna, odnosno vizualna, kultura su jedan od neophodnih preduvjeta za razvoj kreativne osobe. Gledanje je proces, a viđenje interpretacija i te se kompetencije trebaju aktivno učiti i savladavati jednako kao i druge vrste pismenosti. Unatoč tradicionalnoj obrazovnoj hijerarhiji koja stavlja jezike i matematiku na prvo, društvene i prirodne znanosti na drugo, a umjetnost na treće, posljednje mjesto, prof. Huzjak smatra da bi vizualna pismenost trebala biti nadređena svim područjima jer omogućava efikasno i jednostavno povezivanje (korelaciju), a i daje kompetencije koje su potrebne i u jeziku i matematici kao i društvenim i prirodnim znanostima te umjetnosti.

U svim je izlaganjima naglašeno da su kompetencije koje se razvijaju kroz likovnu kulturu - kreativnost, logičko mišljenje i povezivanje različitih sadržaja - preduvjet za društvo znanja i kvalitete.

U raspravi su otvorena još neka pitanja kao što je pitanje nepoštivanja likovne, točnije dizajnerske struke pri oblikovanju udžbenika drugih nastavnih predmeta. Bilo bi nužno da se u komisijama za odobravanje udžbenika iz svih predmeta u Ministarstvu nalaze stručnjaci za ovo područje. Smatramo da bi se dizajnerska struka trebala uključiti i u izradu Udžbeničkog standarda.

Samo da sve ovo skupa ne ostane i dalje - mrtvo slovo na papiru! Dajmo stoga slici da progovori, jer "slika", tj. vizualno, čuli smo, posreduje 70 posto informacija koje dospjevaju do nas. Vratimo likovnoj kulturi u školi ono mjesto koje joj pripada - vapiju likovnjanci. Ne zbog sebe, nego zbog "slike" i onoga što "slika" znači u životu modernoga čovjeka - "slika" u službi lijepoga.

Doista, u početku bijaše slika i slika - zauvijek!

AKADEMIJA LIKOVNIH UMJETNOSTI, ZAGREB

Umjetnost - jedan od nositelja nacionalnog identiteta

Umjetnost unutar svoga područja razvija i potiče niz interdisciplinarnih sposobnosti, znanja i vještina i time bitno pridonosi razvoju složenih kognitivnih sposobnosti od rane životne dobi pa sve do duboke zrelosti

Akademija likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu svjesna je iznimnog značenja likovne i vizualne kulture u suvremenim društvima, kako u svakodnevnom životu, tako i u umjetnosti i gospodarstvu.

Također je svjesna vlastite odgovornosti u edukaciji visokoobrazovanih stručnjaka i umjetnika koji se bave likovnom i vizualnom kulturom u predškolskoj i osnovnoškolskoj nastavi te u srednjim školama i gimnazijama. U procesu stalnog unaprjeđenja kvalitete nastave i poticanja stjecanja vrhunskih kompetencija, Akademija stvara sustav za cjeloživotno obrazovanje, pa tako i za kontinuirano obrazovanje nastavnika s ciljem unaprjeđenja i proširenja njihovih znanja na ovom području.

Zahtjevno okruženje suvremenog svi-

jeta i suvremenih vizualnih komunikacija postavlja pred naš obrazovni sustav obvezu za iznalaženjem adekvatnih modela i primjerenog prostora za tu vrstu nastave. To ponajprije pretpostavlja povećanje, odnosno vraćanje satnice u osnovnim i srednjim školama, zatim obvezne i visokokvalitetne udžbenike koji su sukladni uzrastima te proširenje spoznaje da je likovna i vizualna kultura jedan od generatora suvremenog gospodarstva i ukupnog razvoja društva. Naglašavamo činjenicu da umjetnost unutar svoga područja razvija i potiče niz interdisciplinarnih sposobnosti, znanja i vještina i time bitno pridonosi razvoju složenih kognitivnih sposobnosti od rane životne dobi pa sve do duboke zrelosti. Stoga Akademija likovnih umjetnosti

svoju budućnost vidi upravo u razvijanju istraživačkih aktivnosti i metodologija, što pridonosi unaprjeđenju cijelog obrazovnog sustava.

Umjetnost je jedan od nositelja identiteta kako pojedinog naroda tako i čitavih civilizacija, i stoga je potrebno senzibilizirati, obrazovati, poticati i njegovati tu vrstu spoznaje kao i nadarenost svake osobe od najranije dobi. Iz te osnovne i nužne baze pojedinci će nastaviti svoje školovanje na Akademiji likovnih umjetnosti, a kao istaknuti umjetnici pridonijet će stvaranju vlastite nacionalne kulture, ali i razumijevanju drugih kultura. Iskustva stečena kroz umjetnički rad ponovo će podijeliti s cijelim sustavom obrazovanja i ugraditi ga u njega te tako generirati kontinuitet koji je temelj kvalitete. Akademija likovnih umjetnosti ima veliku odgovornost i ulogu u ovom zajedničkom obrazovnom procesu.

Slavimir Drinković,
dekan Akademije likovnih umjetnosti

Zaključci javne tribine

Intenzivirati komunikaciju s nadležnim institucijama, prije svega MZOŠ kako bi upozorili na neophodnost da se u novim dokumentima, od nacionalnog obrazovnog kurikulumu pa do zakona o udžbenicima, poštuje mišljenje struke i time izbjegnju negativne dugoročne posljedice na kvalitetu obrazovanja. U tom smislu, nužno je zadržati udžbenik kao obvezno nastavno sredstvo i likovne mape kao dopunsko nastavno sredstvo.

Smatramo da je izuzetno važno da se u novom nacrtu NOKa jasno definira položaj ovog nastavnog predmeta na način koji osigurava kvalitetno obrazovanje za ovo područje. Konkretno, vraćanje satnice na dva sata

tjedno, proširenje sadržaja ovog nastavnog predmeta i promjenu naziva koji bi preciznije opisao širinu područja koje on obuhvaća.

Sve ove promjene potrebno je provesti transparentno, kao rezultat konsenzusa struke. U tom smislu, potrebno je oformiti radnu skupinu koja bi se sastojala od neovisnih stručnjaka iz više područja koje objedinjava likovna tj. vizualna kultura.

Kako bi se uraspravu uključili svi zainteresirani, udruga će na stranici www.opa.hr primati prijedloge stručnjaka o poboljšanju pozicije likovne kulture.

Kroz različite radionice i tribine potrebno je senzibilizirati roditelje kako bi zauzeli aktivan

stav prema sadržajima i kvaliteti obrazovanja njihove djece.

Bitno je i dalje kontinuirano raditi na senzibiliziranju javnosti za ovaj problem. U tom smislu, a u suradnji s HDD-om i DAZ-om u planu je javno okupljanje u središtu Zagreba 19. i 20. ožujka 2010. Okupljanje će biti popraćeno stručnim skupom te radionicama u prostorima DAZ-a. Svi će sadržaji biti otvoreni za javnost i medijski popraćeni.

Potrebno je učiniti korake u povezivanju s gospodarskim sektorom koji mora početi ulagati u cjelovito i kreativno obrazovanje jer jedino takvo obrazovanje stvara uvjete za razvoj kreativnog i produktivnog društva.

MARIJA LUGARIĆ, SABORSKA ZASTUPNICA (SDP)

Likovna kultura - izvan zakona!

Novi Zakon o udžbenicima iz uporabe će izbaciti ne samo udžbenike za likovnu kulturu, već i likovne mape

Političari su u globalu neskloni situacijama kada sama struka nema jedinstven stav, pa onda cijela priča propada još dublje. Morali biste odlučnije djelovati. U Saboru upravo raspravljamo o Zakonu o udžbenicima koji će iz uporabe izbaciti ne samo udžbenike za likovnu kulturu, već i likovne mape!! Vidim da to većina od vas ne zna. Jer među dopuštenim dopunskim sredstvima

u zakonu su propisani radna bilježnica, čitanka i povijesni geografski atlas. Osobno sam napisala amandman kojim sam tražila da se uvrsti i likovna mapa, ali je to glatko odbijeno. Pod obrazloženjem da djeca imaju pretešku torbu, a roditelji preskupo plaćaju sve potrebne knjige.

Postoje, naime, neki detalji koji traže vaše djelovanje odmah - poput ovog planiranog izbacivanja likovne mape iz zakona - jer ćemo zaista doći u situaciju da za dvije, tri ili pet godina likovna kulturna bude kao predmet zadnja rupa na svirali. Ako pogledate nacrt nacionalnog okvirnog kurikulumu, sve ide prema tome da se smanji opterećenje učenika. Iako mislim da učenici

nisu opterećeni satnicom, već promašenim i preopširnim sadržajima.

Tu se vidi tendencija da se sve "nepotrebne" stvari izbace, a likovnu kulturu očito mnogi smatraju nepotrebnom.

Moj je apel da na ovakve kritične stvari - poput zakona o udžbenicima - trebate reagirati promptno i brzo. Jer, vrlo je izvjesno da nakon što zakon prođe u saboru, ministar Fuchs donese pravilnik koji će ukinuti i udžbenik likovne kulture i likovnu mapu za sve razrede osnovne škole. Ako se to dopusti, onda će predmet "tonuti" sve dublje i za pet godina ćemo biti sretni ako ponovo uspijemo doći na sadašnju razinu, koja je daleko ispod zadovoljavajuće.